

Cenzūros poveikis anglų verstinės literatūros kanonui sovietmečiu: Josepho Conrado atvejis

Daina Valentinavičienė

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Institute for Literary, Cultural and Translation Studies
Faculty of Philology
Vilnius University
daina.valentinaviciene@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-3102-0138>

Santrauka. Straipsnyje apžvelgiami Josepho Conrado kūrinių vertimai į lietuvių kalbą sovietmečiu ir bandoma atsakyti į klausimą, kodėl tarp jų nėra svarbių angliškajam J. Conrado kanonui priklausančių kūrinių. Lietuviški vertimai aptariami platesniame J. Conrado vertimų į rusų kalbą kontekste; atskleidžiama, kiek šie procesai buvo paraleliniai ir kiek skyrėsi. Remiantis sovietmečio literatūros kritika ir viešais informaciniais leidiniais, nagrinėjama, kaip keitėsi J. Conrado kūrybos recepcija sovietmečiu, koks buvo formuojamas rašytojo įvaizdis, kaip jo kūriniai pristatomi paratekstuose. Daroma išvada, kad būtent dėl cenzūros, kuri reikėsi per selektyvią kūrinių atranką ir rašytojo įspaudimą į siaurą žanrinę nišą, iš lietuviško vertimų lauko, o taip pat ir iš sovietinio klasikinės anglų literatūros kanono buvo eliminuoti J. Conrado socialiniai-politiniai romanai, tiesiogiai arba netiesiogiai susiję su Rusija ar politinėmis temomis; plačiau aptariamas romanas *Slaptasis agentas*. J. Conrado vertimų sovietmečiu atvejis buvo mažiau akivaizdžios, nematomos cenzūros pavyzdys, kai autorius nebuvo draudžiamas, tačiau vertimui parenkami kūriniai kūrė vienpusišką autoriaus ir jo kūrybos paveikslą.

Pagrindiniai žodžiai: sovietinis anglų literatūros kanonas, Josephas Conradas, vertimai į lietuvių kalbą, *Slaptasis agentas*, vertimų cenzūra sovietmečiu, nematoma cenzūra.

The Impact of Censorship on the Soviet Canon of English Literature in Translation: A Case Study of Joseph Conrad

Abstract. The article gives an overview of translations of Joseph Conrad's works into Lithuanian during the Soviet period (1940–1990), in an attempt to answer the question why some important titles belonging to the English Conradian canon had not been translated. Conrad's Lithuanian translations are discussed in the broader context of translations into Russian in the former USSR, comparing to

what extent the processes were similar and where they differed. On the basis of Soviet literary criticism, official publications in Russian and in Lithuanian, and paratexts in published translations, the article traces how the image of Conrad and his works was constructed for the Soviet readership. The article concludes that Conrad's case was a form of less obvious (invisible) censorship when the writer is not banned, but through a careful selection of works for translation relegated to a narrow genre niche and ousted to the periphery of the Soviet canon of translated classical English literature. His socio-political novels (*Secret Agent* among them) were eliminated from translation into Lithuanian precisely because of their direct or indirect references either to Russia or to political themes. The comparison of Conrad's bibliographies in translation reveals that Conrad's presence in Lithuanian translations and literary research is markedly smaller than in Russian, which suggests that Conrad's works were deemed more undesirable and access to them more restricted in one of the Western republics of the Soviet state than in its centre.

Keywords: Soviet English literature canon, Joseph Conrad, translations into Lithuanian, *The Secret Agent*, Soviet censorship and translation, invisible censorship.

1. Įvadas

Anglakalbės literatūros kanono palyginimas su sovietmečiu į lietuvių kalbą (bent iš dalies) verstų autorių sąrašu atskleidžia didelę asimetriją: iš 142 britų autorių versti 64, iš 120 amerikiečių versti 53 (Repšienė 2012: 391). Tačiau net verstų autorių atveju, ypač kai išversta tik nedidelė jų kūrybos dalis, kiek iš tikrųjų pažįstame šiuos autorius, kiek ta išverstoji dalis atspindi jų kūrybos visumą ir jų vietą vakarietiškame anglakalbės literatūros kanone? Straipsnyje apžvelgiama Josepho Conrado vertimų į lietuvių kalbą istorija vertimų į rusų kalbą kontekste bei jo kūrybos recepcija sovietmečiu, siekiama aptarti, kokį vaidmenį šiame procese galėjo vaidinti sovietmečiu galiojusi literatūros cenzūra.

Nepažįstamas senas pažįstamas

„Senas pažįstamas“, nes sovietmečiu lietuviškai buvo išleisti du Conrado romanai *Tai-fūnas* (1941) ir *Lordas Džimas* (1960), o Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metais pasirodė ir romanas *Tamsos širdis* (1990)¹ – tai puikūs kūriniai, lėmę ankstyvojo Conrado šlovę. Taip pat išversti keli jo apsakymai.

„Nepažįstamas senas pažįstamas“, nes lietuviškoji Conrado dosje verstinės britų klasikos kontekste ties ankstyvuojū kūrybos laikotarpiu nutrūksta, joje nėra reikšmingų rašytojo romanų, kuriuos jis sukūrė per pirmąjį XX amžiaus dešimtmetį. Tad pagal tai, kas išversta ir kas buvo plačiau prieinama lietuvių skaitytojams, susidaro įspūdis, kad Conradas yra marinistinis rašytojas, pasakojantis apie nuotykius ir žmogaus išbandymus jūroje, egzotiškose pasaulio vietose ir ekstremaliose situacijose.

¹ knygoje *Džozefas Konradas ir Radjardas Kiplingas*. Pasaulinės literatūros biblioteka, Vaga, 1990.

Tačiau jei mums Conradas tik toks, tai pažįstame tik smarkiai redukuotą rašytojo profilį. Pažymėtina, kad tokia reputacija kuri laiką Conradą lydėjo ir anglakalbiame pasaulyje – taip manė nemažai skaitytojų – kitaip tariant, Conradas tapo savo ankstyvųjų kūrinių populiarumo auka. Pats rašytojas dėl to sielvartavo: ne kartą prašė leidėjų nepristatinėti jo kaip geriausio rašytojo apie jūrą ir tropikus, o šie rinkodaros tikslais atkakliai išnaudojo tarp skaitytojų jau susiformavusį įvaizdį (Robson 2017). 1923-aisiais (t. y. metai iki mirties) laiške draugui ir literatūros kritikui Richardui Curle'ui Conradas svarsto apie savo kaip rašytojo karjerą ir nerimauja dėl šio supaprastinto ir neteisingo įvaizdžio, neleidžiančio tinkamai suvokti visos jo kūrybos. Pasak Conrado, „jūriniai“ kūriniai tesudaro vos dešimtadalį jo kūrybos. O vien tai, kad kūrinyje yra veikėjų jūrininkų nereikia, kad kūrinys yra apie jūrą (Jones 1999: 1). Žinoma, ir Conrado laikmečiu buvo literatūros kritikų ir garsių rašytojų, kurie matė ir vertino jo kūrybos įvairiapusiškumą, tačiau didysis pripažinimas ir „kanonizavimas“ atėjo po Antrojo pasaulinio karo, ir sąlygiškai atskaitos tašku tapo įtakingo anglų literatūros kritiko F. R. Leaviso knyga *The Great Tradition*, kurioje Conradas atsiduria šalia tokių rašytojų kaip Jane Austen, George Eliot ir Henry Jameso. Bruce'as Teetsas (1975: 139) rašė, kad niekas negali perskaityti visko, kas yra parašyta apie Conradą įvairiomis pasaulio kalbomis, bet jo atliktas 3000 literatūrologinių straipsnių tyrimas leidžia daryti išvadą, kad trys žodžiai – romantikas, realistas ir modernistas – yra esminiai apibūdinant Conradą. Cooperis (1997: 2–3) teigia, kad Conradą subrandino 1830–1910 metų anglų realistinio romano tradicija, bet jis buvo vienintelis iš XIX amžiaus pabaigos rašytojų, kuris tuo pat metu nuo jos ir atsiplėšė, tvirtai susisiedamas su modernybe. Tad istorijos eigoje kadaise už Conradą daug populiarnesni to pačio laikmečio rašytojai (A. Bennettas, J. Galsworthy'is, H.G. Wellsas) britų literatūros hierarchijoje nusileido į antrą lygą, o Conradas iškilo į pirmąją. Išskirtinai jo kūrybai tirti įkurti moksliniai centrai Jungtinėje Karalystėje, JAV ir Lenkijoje, reguliariai leidžiami moksliniai žurnalai *The Conradian*, *Conradiana*, *L'epoque conradianne*, *Yearbook of Conrad Studies*. Šiandien Conradui nereikėtų jaudintis dėl įvaizdžio ir vietos anglakalbės literatūros galaktikoje, jis galėtų džiaugtis neblėstančiu dėmesiu jo kūrybai, knygų ekranizacijomis ir netikėtais rakursais, kuriais jo kūrybą nagrinėja kasmet pasirodančios akademinės monografijos (nuo rašymo stiliaus iki per moterų paveikslus reiškiamos socialinės kritikos, nuo terorizmo iki imigracijos), vis naujai interpretuojančios Conradą ir iš įvairių tarpdisciplininių perspektyvų.

2. Conrado recepcija sovietmečiu Rusijoje ir Lietuvoje

Kad atsakytume klausimą, kodėl konradiana nepaliko ryškesnio pėdsako Lietuvoje, pirmiausia aptarsime platesnį kontekstą – Conrado recepciją Sovietų Sąjungoje.

Rusų literatūrologės T. Amelina ir N. Djakonova (1985: 4) apžvalginiam straipsnyje, pristatančiame XX amžiaus anglų literatūros antologiją, skirtą aukštųjų mokyklų užsienio kalbų studentams, vadina jį realistu. Kaip žinia, britų realistai sovietmečiu

buvo labai mėgstami, bet Conrado atveju taip nenutiko. Kuo prasikalto Conradas, kad mums liko toks fragmentiškas jo kūrybos paveikslas?

Požiūrio į Conradą kismą Rusijoje, leidžiantį suprasti ir Lietuvoje vykusius procesus, išsamiai aprašo L. Voitkovska (2005: 147–164). Pirmiausia, pabrėžia autorė, Conradas Rusijoje buvo suvokiamas kaip išeivis iš Lenkijos, o Rusija ir Lenkija viena kitos atžvilgiu jautė priešišumą: lenkiškam mentalitetui viskas, kas rusiška, buvo atgrasu, nes Lenkijos tapatybinė orientacija buvo į Vakarus. Rusiškam mentalitetui, visa, kas lenkiška kvepėjo paraku, ardomąja veikla. Tad dėl šių istorinių aplinkybių tikėtis teigiamos recepcijos būtų sunku: Conrado kūrinių prieinamumas ir vertinimas Rusijoje akivaizdžiai koreliavo su politika.

Iki 1917 m. Conrado kūriniai buvo verčiami, bet juos skaitė tik nedidelė dalis europocentriškai nusiteikusių Rusijos intelektualų, kiti nematė reikalo domėtis „negimtaja kalba rašančio emigranto iš niekinamos Lenkijos kūryba (Voitkovska 2005: 153)“. Šį požiūrį vėliau keitė sovietinė ortodoksija: 1929-aisiais, Stalinui įsitvirtinus vienvaldžiu šalies vadu, žurnale *Revoliucija i kultura* pagrindinis Conrado žinovas S. Dinamovas priskyrė Conradą (kartu su J. Joyce'u) smulkiaburžuaziniams dekadentams, išvadino patologiniu romantiku, eskapistu, nesugebančiu įžvelgti supuvusio kapitalizmo problemų sprendimo per klasių kovos prizmę – žodžiu, Conradas tapo *persona non grata*. Chruščiovinio atšilimo laikotarpiu, Conradas buvo iš dalies reabilituotas, bet ne iškart pasikeitus valdžiai. Conrado kaip „nepatikimo asmens“ statusą patvirtina 1956 m. prof. A. Aniksto solidžios 483 puslapių apimties anglų literatūros istorija, kurią išleido SSRS švietimo ministerijos leidykla – joje Conradas išvis neminimas. Tačiau jau 1957 metais, pasauliui minint Conrado gimimo šimtmetį, prestižiniame ir neseniai pradėtame leisti žurnale *Inostrannaja literatura* pasirodo šiai progai skirtas J. Kagarlickio straipsnis, kuriame Conradas pristatomas jau ne vienpusiškai. Straipsnio autorius konstatuoja: „negalima sakyti, kad Conradui pas mus nepasisekė su kritikais ar su vertimais“, į rusų kalbą išverstos beveik visos knygos, apie jį nemažai rašė, nors vieni jį gyrė, kiti peikė (p. 205). Pripažįstama, kad nuo 1935 m. Conradą nustota leisti. Straipsnio autorius bando išlaikyti plusų ir minusų pusiausvyrą: „joks kitas rašytojas taip aštriai neįjautė savo epochos tragizmo ir buržuazinio pasaulio iliuzijų žlugimo“ (p. 207), bet „Konradas nežinojo, kur visą tą purvą, kuriuo apaugo buržuazinė civilizacija, išvežti“; „žavėjosi nacionaliniais išsivadavimo judėjimais, bet netikėjo socialine revoliucija, kaip galinčia ką nors pakeisti“; „tą netikėjimą išlaikė ir tada, kai revoliucija jau tiek daug pakeitė. Nuo to momento Konradas nustojo būti didžiu menininku“ (p. 209). Straipsnis yra savotiškai programinis, brėžiantis pasikeitusio Conrado vertinimo gaires: jo kūryboje buvo viršūnių ir nuopolių, durys į tai, kas jo kūryboje geriausia, sovietų šalies skaitytojams vėl atsidaro.

1959 m. išeina Conrado kūrinių dvitomis: jame buvo *Lordas Džimas* (metais vėliau pasirodo romano lietuviškas vertimas), *Tamsos širdis*, daug apsakymų. Įžanginiame

straipsnyje kritikas N. Bannikovas taip pat keičia „kursą“: Conradas atmeta buržuazinės civilizacijos vertybes, išaukština geriausias prigimtinės žmogaus dorybes: drąsą, žmonių solidarumą, giriamas autoriaus tapybiškas, impresionistinis stilius. Rašytojas pristatomas kaip romantikas ir įžvalgus psichologas, kuriam rūpi moraliniai ir socialiniai klausimai, jo veikėjų pasaulis yra antitezė buržuazinei tikrovei, jos miesčioniškumui ir pasidavėliškumui. Literatūrologas pasiūlo daug kartų patikrintą ir saugų, bet Conrado atžvilgiu naują filtrą, per kurį derėtų suvokti Conrado kūrybą: netiesioginė ir tiesioginė kapitalistinio pasaulio ir baltųjų kolonizatorių kritika. Paskutinėje pastraipoje virtuosiškai sudedami visi reikiami saugikliai: „Ne visa Džozefo Konrado kūryba mums priimtina. Kai kurie kūriniai persmelkti niūraus fatalizmo, pasimetimo, netikėjimo ateitimi. Jis nematė tų plačių kelių, kuriuos žmonijai atvėrė Didžioji Spalio revoliucija Rusijoje. Bet atidus skaitytojas vis tiek pajaus, kad Džozefas Konradas neigia buržuazinę civilizaciją, žalojančią geriausius prigimtinius žmogaus bruožus“ (Bannikov 1959: 7).

1973 m. Didžiojoje sovietinėje enciklopedijoje Conrado kūryba vertinama taip pat palankiau, netgi paminimas toks biografinis faktas, kad jo tėvas dalyvavo 1861 metų Varšuvos sukilime. Skyrelis baigiasi jau girdėta ideologine diagnoze – *caveat emptor!* – Conradas netikėjo socialine revoliucija. Pastaroji frazė, pasak Voitkovskos, buvo tolygi nuosprendžiui ar rekomendacija cenzūrai, tačiau nors į Conradą buvo žiūrima įtariai, jis nebuvo visiškai išbrauktas iš leistinų autorių sąrašo, nes jo šeimos kova prieš carinę Rusiją iš dalies sutapo ir su bolševikų siekiniu (2005:157–158). Sovietmečio tekstuose būtent taip traktuoti ši Conrado biografijos epizodą, kurio rašant apie Conradą plačiau sunku išvengti, buvo paranku, nutylint tai, ką akcentuoja ne vienas anglakalbis biografinis ar literatūrologinis šaltinis – tai buvo visų pirma šeimos kova už nepriklausomą Lenkijos valstybę (Gurko 1979: 7–34).

Apžvelgdamas 1966–1980 metų Conradui skirtą literatūros kritikos bibliografiją Sovietų Sąjungoje, Steele’as (1982: 127–130) nurodo 31 poziciją, tarp publikacijų ne tik straipsniai, bet ir kelios disertacijos. Nagrinėjami konkrečių rašytojo kūrinių stiliaus bruožai, problematikos originalumas, charakteriai, kompozicijos, jo realizmas ir natūralizmas. Stebina ir temų spektras – nuo atvirai ideologinių iki modernistinių: nuo I. Čučivadzės „Lenino mokymas apie psichologinę meno kūrinio prigimtį remiantis J. Conrado kūriniais“ iki L. A. Achmečeto „erdvės ir laiko montažo“ analizės Conrado kūryboje.

1977 m. rašytojui skirtą monografiją D. M. Urnovas pradeda nuo gan atsitiktinės geografinės sąsajos tarp Balzako ir Conrado – pirmasis Berdičeve susižadėjo, antrasis šiame miestelyje gimė. Toliau literatūrologas pateikia iškalbingą palyginimą: „[...] Konradą pas mus žino, tik bibliotekose ir atmintyje jis paprastai saugomas toli nuo Balzako. Balzakas – ten kur didieji, kur klasikai, o Konradas prie literatūros jaunimui

[...]“ (Urnov 1975: 3). Čia pat priduria, kad literatūrologai jau seniai jį perkėlė į kitą lentyną, prie svarbiausių XX a. rašytojų. Urnovas rašo apie Conrado kritikos „jūrą be krantų“ Vakaruose (tuo metu per du tūkstančius užsienio publikacijų) (p. 96–97). Jo kūriniai nagrinėja visos literatūros kritikos mokyklos, nuo jo prasideda visi XX a. anglų literatūros vadovėliai: jis – „naujos pasakojimo technikos pradininkas, romanistas filosofas, socialinis pranašas“ (p. 7). Įdomu, kad šitą Conrado recepcijos skirtumą sovietijoje ir pasaulyje fiksuoja būtent sovietų literatūrologas, bet netrukus paaiškėja, kad tik tam, jog šį „dirbtinį“ bumą dekonstruoti – Conradas nepalankiai lyginamas su rusų rašytojais (viskas jau buvo pasakyta kitų ir geriau) ir su kitais anglų rašytojais. O kritikų nepasotinamą apetitą Conradui neva lemiaš rašytojo tipas ir jo kūrinių sudėtingumas, tai, kad jie puikiai pasiduoda analizei. Urnovo monografija yra ne tik Conrado kūrybos kritika, bet ir ją nagrinėjančių Vakarų literatūros kritikų kritika.

Didelės apimties G. Anikino ir N. Michalskajos 1985 metų anglų literatūros vadovėlyje rusų kalba Conradas patenka į skyrių po neoromantizmo antrašte. Nepamirštant visų rašytojo ideologinių prieštaravimų, jis vėl giriamas už psichologizmą, vyriškus, ištvermingus ir drąsius herojus. Socialinis-politinis romanas *Nostromo* apibūdinamas keistokai – kaip apdainuojantis jūros romantiką. Veiksmas čia išties vyksta mieste prie jūros, bet daugiausiai sausumoje, ir akivaizdu, kad tikrai ne jūra yra pagrindinė romano tema. Galbūt toks romano pažymėjimas saugia etikete autoritetingame šaltinyje buvo savotiškas perkūnsargis tais metais pasirodžiusiam naujam šio romano vertimui į rusų kalbą. Minima, kad rašytojui didelę įtaką padaręs Dostojevskis, ir tai ypač jaučiama romane *Vakarų akimis* (*Under Western Eyes*), kuris šiaip jau „nepasižymi meniškumu ir giliu idėjiniu turiniu“ (p. 277).

Voitkovska (2005: 161) apibendrina, kad Conradas buvo „atmestas iš esmės dėl politinių priežasčių ir Rusijoje skaitomas būtent taip, kaip nenorėjo būti skaitomas: visas jo sudėtingumas suvedamas į lozungus, paviršutiniai aspektai noriai priimami ir prėskai aukštinami“. Nors dalis Conrado kūrinių nedideliais tiražais buvo išleisti, jis liko už rusiškojo anglų literatūros kanono, buvo marginalizuotas lyginant su tokiais rašytojais kaip Ch. Dickensas, G.H. Wellsas, J. Galsworthy'is, Grahamas Greene'as, Somersetas Maughamas, užėmusiais centrinę vietą universitetiniuose britų literatūros kursuose.

1980 m. Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje yra mažas skyrelis apie Conradą, tačiau nurodomi tik anksčiau minėti į lietuvių kalbą versti ankstyvieji kūriniai. Lietuviškuose užsienio literatūros mokymui skirtuose leidiniuose Conrado pėdsako nėra. Nei 1988 metų vidurinėms mokykloms su sustiprintu anglų kalbos mokymu (X–XI klasėms) skirtame vadovėlyje *English Literature*, nei 1990 spaudai parengtame aukštosioms mokykloms skirtame vadovėlyje *XX a. Vakarų Europos literatūra* Conradas neminimas. Išsamiausiai apie Conradą rašo G. Baužytė-Čepinskienė, bet jau 1990-aisiais „Vagos“ rinktinėje, daugiausia dėmesio skirdama į rinktinę įtrauktiems

kūriniais. Menkintis lietuviškas bibliografinis įspaudas iš esmės atitinka Conrado svorį ir vertinimą sovietiniame anglų literatūros kanone, visgi lietuviškos ir rusiškos Conrado vertimų bibliografijų palyginimas, remiantis Varšuvos nacionalinės bibliotekos duomenimis (Biblioteka Narodowa 2020), akivaizdžiai rodo, kad lietuviškas Conrado aruodas gerokai tuštesnis už rusiškąjį.

1941	<i>Taifūnas</i> . Vertė St. Vainoras.	LTSR valstybinė leidykla	nenurodyta iš kokios kalbos versta
1960	<i>Lordas Džimas</i> . Vertė Z. Naujokaitis.	Valstybinė grožinės literatūros leidykla	versta iš: Joseph Conrad, <i>Lord Jim</i> , Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1959
1982	<i>Slaptasis antrininkas</i> (apsakymas), rinkinyje <i>Anglų novelės</i> . Vertė V. Čepliejus	Vaga	nurodyta, kad versta iš anglų kalbos, iš kokio leidimo nenurodyta.
1990	<i>Tamsos širdis, Taifūnas</i> , apsakymas <i>Jaunystė</i> , (vertė K. Miliūnaitė). Apsakymai <i>Pažangos avanpostas, Lagūna</i> (vertė R. Zagorskienė), <i>Kunigaikštis Romanas</i> (vertė N. Chijenienė).	Vaga	versta iš: <i>Great short works of Joseph Conrad</i> , Harper and Row, New York, 1967

1 pav. J. Conrado lietuviški vertimai 1940–1990 metais

Paskutiniais Sovietų Lietuvos metais rengtai ir 1990 metais išleistai rinktinei išorinė cenzūra, tikėtina, jau neturėjo reikšmingesnio poveikio. Pasak vertėjo A. Sabonio (1992: 6) ir paskutiniojo Glavlito viršininko A. Brazaičio (1992: 397), 1987 metais Glavlito taisyklių „varžtai atsileido“, draudžiamų autorių bei knygų sąrašas sutrumpejo. Nuo 1989 m. kovo 15 d. Glavlito įsakymu „Vagos“ leidykla su tam tikromis išimtimis (kariškių, saugumo, partijos ir vyriausybės vadovų memuarai, publicistika) nuo išankstinės cenzūros buvo atleista (Sabonis 1992: 569). Tačiau kūrinių atrankai per keletą dešimtmečių suformuotas požiūris į Conradą galėjo daryti įtaką, ypač turint galvoje ekonominį spaudimą arba „ekonominę cenzūrą“ (Nekrošius 1992: 311), kai buvo ribojamas verstinių leidinių skaičius ir jiems skiriami materialiniai ištekliai. Naujo postsovietinio laikmečio ženklų galime laikyti ir apsakymo *Kunigaikštis Romanas* (parašyto 1911 m.) įtraukimą į rinkinį: pagrindinis jo veikėjas prisijungia prie 1830–1831 m. sukilimo, kūrinys yra savotiškas lenkų patriotizmo ir kovos už laisvą Lenkiją manifestas. Šitas apsakymas į rusų kalbą nebuvo verstas, matyt todėl, kad kirtosi su sovietine istorijos interpretacija, akcentuojančia anticarinį 1831 ir 1863 sukilimų pobūdį (liaudis prieš išnaudotojus) ir nesiejančia jų su Lenkijos valstybingumo siekiu.

Tad 1940–1988 metais, kai cenzūra Sovietų Sąjungoje priklausomai nuo laikotarpio buvo daugiau mažiau veiksminga (Choldin 2001: 138–147), lietuviškų Conrado vertimų yra išties mažai, tas pats pasakytina ir apie vertimus į latvių ir estų kalbas. Streikus (2018: 228) kelia klausimą, ar Maskva toleravo platesnį verčiamos užsienio literatūros spektrą Baltijos respublikose ar „priešingai čia pasirinkimo laisvė buvo mažesnė nei metropolijoje ir kituose labiau sovietizuotose respublikose?“. Autorius teigia, kad nors negalima atsakyti vienareikšmiškai, tam tikrų didesnio suvaržymo požymių Lietuvoje buvo. Vieną kitą istoriją, kai draudimas leisti užsienio autoriaus kūrinį buvo motyvuojamas specifinėmis Lietuvos sąlygomis prisimena „Vagos“ vyr. redaktorius Vytautas Visockas (1992: 382). Conrado lietuviškų vertimų skaičius, lyginant su tuo, kiek atskirų pavadinimų kūrinių tuo pačiu laikotarpiu išleista rusų kalba, Streikaus išvadą patvirtina vienareikšmiškai. Nebuvo ne tik vertimų, bet, pagal LTSR aukštųjų mokyklų mokslo duomenis, Lietuvoje nebuvo parašyta nė viena disertacija, nebuvo jokių Conradui skirtų literatūrologų publikacijų apskritai. Atrodo teisingas ir kitas Streikaus (p. 374) apibendrinimas, kurį autorius daro remdamasis kultūros istoriko A. Švedo pokalbiais su to meto mokslininkais ir kūrėjais: dauguma „kalbintų humanitarų sutaria, kad imperijos centre būta daugiau laisvės nei jos periferijoje, kur ir cenzorių baimės akys buvo didesnės ir prieiga prie pasaulinio mokslo naujienų sunkesnė“.

3. Conrado „nusikaltimo sudėtis“

Dėl ko konkrečiai Conradas pateko į nemalonę? Per pirmą XX amžiaus dešimtmetį jis parašo keletą politinių esė ir tris romanus, kuriuose skirtingu lygiu matosi jo politinių pažiūrų atšvaitai. Iki XX amžiaus šios pažiūros neprasisakverbia į Conrado kūrybą, nors tai nereiškia, kad jis tų pažiūrų neturėjo: pavyzdžiui, dar 1885 metų laiške draugui jis rašė, kad „socializmas neišvengiamai virs cezarizmu“ (Wheeler 1980: 26).

Sovietiniuose šaltiniuose jokių nuorodų į šias esė, suprantama, nėra, tačiau iš lenkų tyrėjų sužinome, kad socialistinėje Lenkijoje, kai po dešimtmečio (1946–1956) draudimo metų jau buvo leista laisvai spausdinti Conradą kaip klasiką, dar ilgai buvo neigiamas pats Conrado politinių pažiūrų egzistavimas (Skolik 2013). Apie tai, kaip buvo bandyta užkirsti kelią šių esė publikavimui lenkų kalba rašo Wąsik (2014). Conrado draugijoms pasaulyje švenčiant rašytojo 50-ąsias mirties metines, sumanyta išleisti visus Conrado raštus. 1972–1974 metais pasirodė 27 raštų tomai, o 28-as tomas, kuriame buvo įtraukta keletas jo politinių tekstų, buvo cenzorių sulaukytas. 1975 metais šis tomas buvo anonimiškai išleistas Londone ir imtas platinti Lenkijoje. Saugumiečiai ypač niršo dar dėl to, kad negalėjo su šiuo tomu formaliai susieti pagrindinio raštų redaktoriaus, garsiausio Lenkijoje Conrado tyrėjo ir šio nelegalaus tomo leidybos organizatoriaus Zdzisława Najdero. Panašu, kad ideologiniai Conrado „bylos“ prie-

vaizdai Sovietų Sąjungoje apie šį epizodą žinojo, ir tikriausiai neatsitiktinai tuometinėje Lietuvos SSR valstybinėje respublikinėje bibliotekoje iš keleto anglakalbių knygų apie Conradą tik viena – būtent Zdzisława Najdero (1984) – buvo pažymėta šešiabriauniu specfondo ženklu.

Trumpai aptarsime keletą Conrado minčių, kurios galėjo nepatikti cenzoriams. 1905 metų esė *Autocracy and War*, skirtoje Rusijos ir Japonijos karui, Conradas (be kitų temų) kalba apie ypatingą, nehumanišką neeuropietišką carinės Rusijos despotizmą, kuriam patyrus pralaimėjimą, neišvengiamai įvyks revoliucija, bet ji neatnešianti jokios pažangos, nes tai valstybė, kurioje bet kokia vakarietiška idėja „virsta nuodinga savo pačios parodija“ (p. 37); valstybė, kurioje „niekada nebuvo jokio legalumo“, kuri „paneigia visa, kas protinga ir sąžininga“ (p. 43). Revoliucija tokioje valstybėje bus tik „vergų sukilimas“, nes šie žmonės, „niekada neturėjo teisės, tvarkos, teisingumo ar teisių, nežinojo tiesos apie save ir likusį pasaulį, nepatyrė nieko išskyrus kapringą savo neatsakingų valdovų valią“ (p. 37–44).

1919 m. esė *The Crime of Partition* svarsto apie Lenkijos valstybę nuo jos padalijimo XVIII a. pabaigoje iki jos atkūrimo po Pirmojo pasaulinio karo. Valstybės padalijimą Conradas vadina nusikaltimu ir valstybės žmogžudyste. „Po to nebeliko ką daryti, gal tik nuvarvinti keletą ašarų ar ant jos kapo padėti keletą retorikos gėlių. Bet tautos dvasia atsisakė ilsėtis ramybėje. Ji vaidenosi Senosios Respublikos žemėse kaip šmėkla vaidenasi protėvių namuose, kuriuose įsikūrė svetimi; apšmeižta, išjuokta, išniekinta šmėkla, ir visgi nesiliaujanti kelti pagarbios baimės, keisto nerimo neteisėtų šeimininkų širdyse. Lenkija, iš kurios atėmė nepriklausomybę ir istorinį tęstinumą, kurios religiją ir kalbą persekiojo, tapo vien geografine nuoroda“. Conradas kalba apie Lenkijos dvasios ataklumą ir vitališkumą. Lenkijos neagresyvumą priešina Rusijos barbarybei ir rafinuotam Vokietijos žiaurumui. Visi Lenkijos karai buvę gynybiniai, o politinės sąjungos – Senoji Respublika (t. y. bendra Lietuvos ir Lenkijos valstybė) – sudaromos laisva valstybių valia. Atkurtoji Lenkija bus ištikima Europai, nes tai kyla iš lenkiško charakterio, o draugystė su Rusija ir Vokietija yra „neįsivaizduojama net tolimiausioje ateityje“. Padalijimo nusikaltimą padarė to meto autokratinės vyriausybės, bet jos bus autokratinės ir ateityje, nes tai lemia šių tautų charakteris – vokiečių klusnumas ir rusų teisės nepaisymas, kuris yra nesuderinamas su lenkų tautos charakteriu. Ateities Lenkija siejama „su šventa laisvės tradicija“ ir istoriškai paveldėta pagarba individų ir valstybių teisėms.

Conrado pesimistinis požiūris į Rusijos ateitį, į Lenkijos ir Rusijos santykius, į laisvą tautų apsisprendimą literatūros lauko sergėtojams Sovietų Sąjungoje buvo žinomas ir anksčiau, bet Sovietų Sąjungai ir satelitinei Lenkijai įžengus į vadinamojo brandaus socializmo fazę Conrado mintys jau buvo tapusios išsipildžiusia pranašyste ir skambėjo tik dar aktualiau ir todėl buvo pavojingos. Ar pavojingų minčių buvo trijuose minėtuose Conrado socialiniuose-politiniuose romanuose?

Pirmajame romane *Nostramo* (1904) jokių išorinių sąsajų ar aliuzijų į Rusiją nėra, veiksmo vieta yra kitame pasaulio krašte – fikcinėje Kostaguanos respublikoje su ilga tironijos ir korupcijos istorija, nuolat krečiamoje perversmų ir revoliucijos. Romanas baigiasi dar vienos artėjančios revoliucijos nuojauta, bet jos pagrindinis herojus Nostromo, lyderis iš liaudies, žūsta neatsilaikęs sidabro (t. y. materialinių interesų) vilionėms.

1985 m., prasidėjus M. Gorbačiovo *perestroikai* ir cenzūrai pamažu silpstant, šitas romanas pasirodė rusų kalba, ir „Pratarmė“ jam parašė tas pats D. M. Urnovas, kuris 1977 metų monografijoje įrodinėjo, kad susidomėjimas Conradu yra išpūstas ir nepagrįstas. Čia Conradas vadinamas „mūsų tėvynainiu“, „klasiku“, „didžiu rašytoju“, apskritai įvado tonas – analitiškas, pozityvus. Nors savo išgalvotą šalį Conradas lokalizuoja Lotynų Amerikoje, joje veikia daugelio skirtingų tautybių personažų, o pati respublika turi kitų Conradui pažįstamų šalių bruožų. Urnovas rašo, kad jo amžininkas lenkų rašytojas Jaroslawas Iwaszkiewiczus Kostaguanos stepėse atpažįstąs Ukrainos stepes, o Kostaguanos sostinėje – lenkų miestų bruožus (p. 9). Literatūrologo kritika čia minimali: priekaištaujama, kad romane nėra „tikro liaudies balso, o tik šukaliojanti minia“ (p. 13) ir kad „kova dėl valdžios nėra uždaras ratas, kaip Conradas įvaizdavo“. Bet recenzentas nepamokslauja, nes rašytoją jau pamokė pati istorija. „Stiprėjanti Lotynų Amerikos tautų savimonė arba jau pralaužė arba pralaužinėja istorijos ratą kovoje už realią laisvę“ (p. 16). Pabrėžiamas knygos aktualumas: „Jei Kostaguanos globėją amerikietį patalpintume ne vienuoliktame, o šimtas pirmame aukšte, knygą būtų galima skaityti tarsi parašytą šiandien“ (p. 16). Recenzentas trina laiko koordinates, akcentuodamas vietą – Lotynų Ameriką (vietos koloritą paryškina ir romano iliustracijos). Palyginimui, romano angliško „Penguin“ leidimo galiniame viršelyje akcentuojamas romano turinio universalumas, nes, leidėjų manymu, Kostaguanos politinio gyvenimo anatomija peržengia laiko ir vietos ribas. Pasak Watto (1988), romanas „nėra vien apie tipišką Pietų Amerikos šalį, bet apie bet kurios neišsivysčiusios (*underdeveloped*) šalies politiką ir dėl šios priežasties visada aktualus“. Vėlyvosios Sovietų Sąjungos nepavadinantume visiškai neišsivysčiusia (turint galvoje jos kosmoso ir ginklų programas), tačiau ji nebuvo nei demokratinė, nei ekonominės gerovės valstybė, tad specifinę istorijos patirtį turintys Baltijos respublikų skaitytojai galėjo kūrinių perskaityti ir kitaip nei siūloma pratarmėje. Galbūt romanas apie politikos bergždumą nebuvo pageidautinas Sovietiniuose vakaruose kaip tik tuomet, kai politinėje darbotvarkėje buvo gorbačiovinis valstybės pertvarkymo vėjus. Dar viena turinio detalė verčia galvoti apie „specifines Pabaltijo sąlygas“ ir kodėl čia romano vertimas galėjo būti nepageidaujamas: Kostaguanoje artėjant revoliucijai, viena jos dalis – Vakarų provincija – kariauja dėl atsiskyrimo. Nei į lietuvių, nei į latvių ir estų kalbas šis romanas nebuvo išverstas iki sovietmečio pabaigos.

Slaptasis agentas (1907) ir *Vakarų akimis* (1911), abu – pirmas netiesiogiai užsimena, antras tiesiogiai plėtoja rusiškąją temą. Pasak Tody (1996: 41), nors Conradas

atmetė imperinį kapitalizmą, entuziazmo revoliucijai tikrai nejautė, tad šia prasme abu romanai yra konservatyvūs. Po 1917-ųjų Conradą yra ne kartą suezinęs kai kurių anglakalbių intelektualų nekritiškas santykis su bolševikų revoliucija ir „dar gerokai prieš Orwellą jis bandė perspėti apie totalitarinės diktatūros pavojus“. Pats Orwellas šiuos romanus labai vertino, Conrado kūryba jam apskritai buvo viena svarbiausių viso gyvenimo įtakų. Jo manymu, dėl savo lenkiškos kilmės ir tragiškos šeimos istorijos, Conradas į Europos procesus žvelgė iš tokios perspektyvos, kuri dar ilgai buvo nesuvokiama komfortiškoje liberalioje demokratijoje gyvenusiems anglų rašytojams (Kerr 2016: 5). Conradui skirtame esė Bertrand'as Russellas (1956) taip pat mini, kad būtent šiuose romanuose atviriausiai pasireiškia Conrado „meilė Anglijai ir neapykanta Rusijai, nesvarbu ar Rusija carinė, ar revoliucinė“. Nors Conrado kūryba išgyveno dvi renesanso bangas atšilimo ir *perestroikos* laikotarpiais, būtent šie du romanai Sovietų Sąjungoje nuo 1925 iki 1991 metų nebuvo perleidžiami ar naujai verčiami.

4. *Slaptasis Agentas*

Kadangi *Slaptąjį agentą* 2021 m. išleido Rašytojų sąjungos leidykla, šį romaną aptarsiu plačiau ir pirmiausia tuos jo aspektus, kurie galėjo užkliūti cenzoriams, nors būtų neįteisinga romaną supaprastinti iki politinės tematikos.

Romanas paneria skaitytoją į XIX a. pabaigos Londono šešėlinį pasaulį, kuriame neršia anarchistai ir agentai provokatoriai, plūstantys čia iš Europos dėl itin jų atžvilgiu tolerantiškos atmosferos. Romano ašis – sprogimas sostinės centre, kurį užsako vienos romane tiksliai neįvardijamos užsienio ambasados pirmasis sekretorius. Jis siekia sukrestinti savimi patenkintą britų visuomenę ir taip priversti britų vyriausybę imtis represinių priemonių prieš prieglobstį Londone randančius imigrantus „revoliucionierius“ iš Rytų, t. y. šis diplomatas aktyviai kišasi į kitos valstybės politiką ir bando ją paveikti. Nors ir ne pagrindinis veikėjas, jis yra tas demonas, kuris užsuka pragaro mašiną. Jo vardas – Vladimiras, o ambasados vieta yra Čėsamo aikštėje, kur buvo įsikūrusi ir tikroji carinės Rusijos ambasada. Jau šių nuorodų užtenka identifikacijai, bet romane yra ir daugiau užuominų: įniršio akimirkomis, kai rafinuoto mandagumo kaukė nukrinta, diplomato maneros tampa „šurkščiai šiaurietiškos“, malonus balsas nukrenta į gomurinę neeuropietiška, azijatišką registrą, o puikiai įvaldytoje anglų kalboje įsimašo ne visai suprantamas „slaviškas frazeologizmas“. Žodžių „Rusija“ ar „rusas“ romane išvis nėra, bet literatūros kritikai iš karto pastebėjo ir įvardijo, kad tai aliuzijos į Rusijos ambasadą.

Thomas Mannas 1926 m. įžangoje vokiškajam *Slaptojo agento* vertimui pastebi, kad romane matome aktualumo neprarandantį britiškos ir rusiškos ideologijų, Vakarų ir Rytų civilizacijų konfliktą. Duodamas užduotį slaptajam agentui, Vladimiras lieja pyktį ant Anglijos: ši šalis „elgiasi absurdiškai, įsikibusi sentimentalios pagarbos individo laisvei“ (p. 33). Net jei anarchistai padegtų pusę Europos, Anglijai tai būtų nė

motais, „visuomenė neimtų palankiau vertinti represinių įstatymų“ (p. 34). Nors romano veiksmas vyksta kai Rusiją valdė caras, Vladimiras labai jau panašus į šiuolaikinį sovietinį agentą. Mannas taip pat kalba apie Conrado akivaizdžiai jaučiamą „anglomaniją“, nors tai nereiškia, kad britų isteblišmentą jis vaizduoja per „rožinius akinius“ – jo žvilgsnis negailestingai kritiškas visų romanų veikėjų atžvilgiu, bet jau dėl kitų dalykų.

Sovietmečiu rusų kritikai Conrado politinius romanus „nurašė“ kaip nevykusius ir taip apkarpe jo literatūrinį portretą, nustūmė jį į literatūros užkampį, teigia Voitkovska (2016: 186–187). Tame pačiame straipsnyje ji mini, kad Rusijoje šis romanas buvo verstas iki Spalio revoliucijos 1915 m. ir liberalesniu NEPO laikotarpiu 1925 m. (skirtingų vertėjų), bet netrukus tapo „bibliografinė retenybe, prieinama tik mokslininkams pagrindinėse šalies mokslinėse bibliotekose“.

Peržvelkime keletą reprezentatyvių sovietmečio leidinių, kas juose rašoma apie *Slaptąjį agentą*. Galima pastebėti, kad apie romaną pateikta informacija yra minimali ir niekaip neleidžia įtarti kokio politinio turinio. 1931 m. Literatūros enciklopedijoje rusų kalba rašoma, kad tai romanas apie išdavystę iš niekingų paskatų. 1966 m. Trumpoje literatūros enciklopedijoje rusų kalba teigiama, kad šiame romane autorius atsitraukia nuo sau įprastų temų ir ironiškai pavaizduoja melodramatišką siužetą. Tad arba tematika apibūdinama labai abstrakčiai, arba renkamosi išskirti „neproblemiškas“ temas. 1972 m. straipsnyje E. Sebeško teigia, kad romane „atsiskleidžia Conrado buržuazinis individualizmas kaip gyvenimo filosofija“, kad „iki šiol kritikai labiau kreipė dėmesį į revoliucijos sukarikatūrinimą romane, o ne ten vykstančią žmogiškąją tragediją“ (Pudelko 2005). 1973 m. Didžioji sovietinė enciklopedija rusų kalba apie Conradą rašo gan išsamiai, bet šio romano išvis nemini. 1977 m. monografijoje, baigdamas skyrių apie Conrado kūrybą Vakarų literatūros kritikoje, Urnovas pateikia paskutinį kaltinamąjį argumentą: „pastaraisiais metais vien apie *Slaptąjį agentą* pasirodė 40 publikacijų. Skaičius nemažas ir sako daug ką², iš dalies tai, kad lyginant su ankstesniais laikais dabar jau vien specializuota skaitytojų terpė sudaro ištisą „publiką“ ir kalbant apie rašytojo pripažinimą darosi vis sunkiau išskirti tai, ką Fordas Maddoxas Fordas vadina „gyvenimu palikuonių atmintyje“ (p.105). Toks publikacijų skaičiaus paminėjimas yra netikėtas, nes monografijoje šio romano analizei Urnovas neskyrė nė vienos eilutės. Tad kas tas „daug kas“ nesužinome.

Vienintelis įrašas apie *Slaptąjį agentą* leidiniuose lietuvių kalba yra 1990 m. G. Baužytės-Čepinskienės straipsnyje: tai, kad Conradas parašė tris socialinius politinius romanus ir jie išvardyti. Žinoma, kaip ir daugelyje kitų sričių, gyvenimas kiek skyrėsi nuo to, kas liko užfiksuota popieriuje: t. y. tai, kas buvo dėstoma universitetų auditorijose, ne visada visiškai sutapdavo su oficialia, cenzūros griežtai prižiūrima spausdinto žodžio erdve,

² Kursyvas mano.

ir tokia kasdienė praktika oficialiosiose bibliografijose neatsispindi. VU bibliotekos ir LNMM bibliotekos katalogų duomenys rodo, kad straipsnyje aptariamam laikotarpiui po vieną kitą „Slaptojo agento“ ir kitų socialinių-politinių romanų egzempliorių originalo kalba buvo laisvai prieinamuose bendro naudojimo fonduose, taip pat ir keletas literatūros kritikų veikalų anglų kalba. Neabejoju, kad anglų literatūros specialistams Lietuvoje Conradas buvo žinomas, o kokia apimtimi jis buvo dėstomas anglų literatūros kurse lėmė individualaus dėstytojo pasirinkimas. Visiškai įmanoma, kad minėti romanai galėjo būti daugiau ar mažiau aptariamai ir kad iš jų parašytas vienas kitas kursinis ar diplominis darbas. Vis dėlto neformaliai paklausinėjus savo ir vyresnės kartos kolegas, sovietmečiu Vilniaus universitete studijavusius anglistiką, ką žino apie šį romaną ir tuo pačiu apie Conradą apskritai, dauguma teigė šio romano neskaite/negirdėję, o pačio rašytojo įvaizdis išlikęs miglotas (dažniausias tas pats „jūrinis“ failas, minėtas straipsnio pradžioje). Mano studijų patirtis 1980–1985 m. yra panaši: man Conradas liko susietas su XIX amžiumi. Su kita, šešėlyje buvusia Conrado kūrybos puse susipažinau klausydama anglų *fin-de-siecle* literatūros kursą Karolio universitete Prahoje apie 2000-uosius metus. Tačiau kadangi mūsų atmintis nepatikima, klausimės tuo, kas liko arba ko nėra popieriuje – sovietmečiu šis romanas į lietuvių kalbą nebuvo verstas.

Slaptojo agento politinė tematika, it paviršinė kraujagyslė, iš pirmo žvilgsnio labiausiai krenta į akis – toks jau pavadinimas. Būtent dėl jos, nors ji nėra vienintelė ir svarbiausia, romanas iškrito iš verstinės anglų literatūros krepšelio ir lietuvių skaitytojas neturėjo galimybės susipažinti su įdomiu psichologiniu romanu, kuriame itin ryškūs modernistinės literatūros bruožai. Ant didžiojo viešos erdvės paveikslu užsikloja mažas privatus Verloku šeimos paveikslėlis, ir XIX a. pabaigos visuomenės bei jos priešų studija, Kilroy (2018: 62–63) žodžiais tariant, „virsta jaudinančia aeschiliška drama, kurioje vyrauja moteriškas teisingumo supratimas“.

5. Apibendrinimas

Iki XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigos Sovietų Rusijoje Conrado kūriniai buvo verčiami ir perleidžiami. Nuo trečiojo dešimtmečio pabaigos požiūris į Conradą Sovietų Sąjungoje tampa neigiamas ir iki šeštojo dešimtmečio pabaigos verčiami tik paskiri jūrinės tematikos kūriniai. Nuo 1958 m. cenzūra sušvelnėja, verčiama daugiau ir įvairesnių Conrado kūrinių, bet du socialiniai-politiniai romanai su rusiška tema (*Slaptasis agentas* ir *Vakarų akimis*) neperleidžiami ir neverčiami iki SSRS sugriuvimo. Šiame kontekste lietuviška konradiana plėtojasi ir lygiagrečiai, ir kartu išryškėja skirtumai: aktyviau cenzūros laikotarpiu 1940–1988 į lietuvių kalbą išversti tik tie Conrado kūriniai, kurie jau yra pasirodę rusų kalba, bet vertimų yra labai mažai palyginti su rusų kalba. Nėra ir Conrado literatūros kritikos tuo laikotarpiu, kai SSRS centre ji

buvo suintensyvėjusi. Conrado atvejis rodo, kad verstinės literatūros spektras Sovietų Sąjungos vakarinėje periferijoje buvo ribojamas labiau nei centre. Cenzūros sieto akučių prasivėrimą lėmė ne tik besikeičianti šalies politinė situacija, bet ir užsienio kūrinių sklaidos vieta sovietų imperijoje.

Cenzūra sovietmečiu reiškėsi net tik prevencija (kai autorius neverčiamas) ir išverstų tekstų kupiūravimu, bet ir tarpiniu latentiniu variantu: autorius verčiamas selektyviai atsirenkant priimtinus ir nutylint „nepriimtinus“ kūrinius, suformuojant tam tikrą rašytojo įvaizdį bei jį lydintį literatūros kritikos diskursą ir taip pozicionuojant rašytoją į tam tikrą kanono paribį/užribį ar į siaurą žanrinę nišą. Būtent taip Lietuvoje atsitiko su Conradu. Toks sąmoningas Conrado kūrybos apribojimas dėl politinių priežasčių lėmė tai, kad sovietmečio anglų literatūros vadovėliuose ir antologijose rusų kalba Conradas liko kaip romantikas, dažniausiai patenkantis į XIX a. pabaigos skyrių, arba rečiau (vėlyvajame sovietmetyje) kaip XX a. pradžios realistas, bet niekada kaip ankstyvasis modernistas, padaręs didžiulę įtaką tokiems rašytojams kaip Fitzgeraldas, Hemingway'us, Faulkneris, Orwellas, Greene'as, o lietuviškuose užsienio literatūros vadovėliuose Conradui vietos išvis neliko.

Voitkovska teigia, kad „Rusijoje kanono istorija yra cenzūros istorija: jei autoriaus kūriniai nėra laisvai ir lengvai prieinami, jie ir nepatenka į kanoną“ (2011: 142). Taigi sovietmečiu Conradas liko kažkur pilkoje zonoje, nedraudžiamas, bet ir artimiau nepažįstamas, arba pažįstamas tik iš vienos pusės, užkištas į nuotykių ir jaunimo literatūros lentyną. Atrodo, kad po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Conrado recepcija liko tokia pati iš inercijos, nes 1991–2020 metais naujų Conrado vertimų nebuvo.

Turbūt didžiausia ironija yra ta, kad Lietuvoje Conradas ir po trisdešimties nepriklausomybės metų internetinėje Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje pristatomas viso labo kaip vienas neoromantizmo pradininkų. Mūsuose Conradas lieka filologine keistenybe, t. y. jo vieta anglakalbės literatūros kanone ir toliau lieka tokia, kokią mums suformavo ideologizuota sovietinė užsienio literatūros atrankos, vertimo ir literatūros kritikos praktika, ir čia mes gerokai iškrintame iš pasaulinio konteksto. Apie Conrado kūrybos aktualumą byloja vis naujai jo indėlių į anglakalbės literatūros kanoną permaštantys tekstai, užtenka žvilgtelėti vien į išpūdingą paskutiniojo dešimtmečio bibliografijos sąrašą, kurį galima rasti JAV Josepho Conrado draugijos tinklapyje³. Harvardo universiteto istorikė Maya Jassanoff pristatydamą savo knygą *The Dawn Watch: Joseph Conrad in a Global World* (2017) viešojoje paskaitoje teigia, kad Conrado kūriniai išlaikė laiko ir kontroversijos egzaminą todėl, kad jis buvo globalaus pasaulio pranašas, kad jo prieš šimtą metų aprašytas pasaulis savo geografija, įvykiais ir žmogaus jausena yra labai panašus į pasaulį, kuriame šiandien gyvename.

³ Joseph Conrad Society of America: <http://josephconrad.org/Recent-Conrad-Books/recent-conrad-books.html>

Literatūra

- Amelina, T. A., Djakonova, N. J. 1985. *English Literature in the Twentieth Century*. Moskva: „Prosveščenijs“.
- Anikin, G. V., Michalskaja, N. P. 1985. *Istorija angliškioj literaturos*. Moskva: „Vysšaja škola“.
- Anikst, A. 1956. *Istorija angliškioj literaturos*. Moskva: Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatelstvo ministerstva prosveščenijsa.
- Bannikov, N. 1959. Predislovije. *Džozef Konrad. Izbrannoje*, 2 t. Moskva.
- Baužytė, Galina. 1994. *XX a. Vakarų literatūra. I dalis 1900–1945*. Vilniaus universiteto leidykla (Visuotinės literatūros katedros rekomenduota spaudai 1990 m).
- Baužytė-Čepinskienė, Galina. 1990. Ištermės ir didvyriškumo mokytojai. *Džozefas Konradas ir Radjardas Kiplingas*. Pasaulinės literatūros biblioteka. Vilnius: „Vaga“.
- Bibliography of Joseph Conrad's Works in Translation*. 2020. Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Bošaja sovetskaja enciklopedija*. 1973. 13 t. Moskva: „Sovetskaja enciklopedija“.
- Brazaitis, Algimantas. 1992. Žodis už grotų. *Rašytojas ir cenzūra* (sud. A. Sabonis, St. Sabonis), Vilnius: „Vaga“.
- Choldin, Marianna T. 2001. Dostup k inostrannym izdanijam v sovetskich bibliotekach. M. B. Konašev, N. G. Patruševa (spec. red.); S. A. Davydova (red.). *Cenzura v Rossiji: istorija i sovremennost* (1), Sankt Peterburg.
- Cooper, John Xiros. 1997. Joseph Conrad's The Secret Agent. *The Modern British Novel*. Vancouver: OLT.
- Gurko, Leo. 1979. *Joseph Conrad: Giant in Exile*. New York: Macmillan. 7–34.
- Jasanoff, Maya. 2017. *The Dawn Watch: Joseph Conrad in a Global World*. London and Glasgow: William Collins.
- Jasanoff, Maya. 2019. Cundill lecture in history: The Worlds of Joseph Conrad. <https://www.youtube.com/watch?v=3XWP7OtLKkc>
- Jones, Susan. 1999. *Conrad and Women*. Oxford: Clarendon Press. p. 1.
- Kagarlickij, Julij. 1957. O Džozefe Konrade. *Inostrannaja literatura* (12). Moskva: „Izvestija“.
- Kerr, Douglas. 2016. George Orwell's Conrad. *George Orwell Studies, vol. 1*. academia.edu/38003028/George_Orwells_Conrad https://www.academia.edu/38003028/George_Orwells_Conrad
- Kilroy, Gerard. 2018. The Secret Agent: A Far from Simple Tale. *Yearbook of Conrad Studies*, Vol. 13. 55–64. doi 10.4467/20843941YC.18.005.11240
- Kirvaitis, Gražvydas, Šurnaitė, Angelė. 1988. *Anglų literatūra /English literature*. Vilnius: „Šviesa“.
- Kirvaitis, Gražvydas. 2018. Joseph Conrad. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Redaguota 2021. <https://www.vle.lt/straipsnis/joseph-conrad> [Žiūrėta 2022-12-05].
- Kratkaja literaturnaja enciklopedija*, 1966. 3 tom, red. A. A. Surkov. Moskva: „Sovetskaja enciklopedija“.
- Leavis, F. Raymond, 1954. *The Great Tradition*. New York: Doubleday.
- Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, 6 t. 1980. Vilnius: „Mokslas“.
- Literaturnaja enciklopedija*, 5 t. 1931. Institut literaturos, iskustva i jazyka: „Komunističeskaja akademija“.
- LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Literatūra*, 1958–1990.
- Mann, Thomas. 1926/1960. Conrad's Secret Agent. *The Art of Joseph Conrad: A Critical Symposium*, ed. by R. W. Stallmann. Michigan University Press. 227–234.

- Meyers, Jeffrey. 1990. Conrad's Influence on Modern Writers. *Twentieth Century Literature* Vol. 36, No. 2 (Summer). 186–206. Durham: Duke University Press.
- Najder, Zdzisław. 1984. *Joseph Conrad: A Chronicle*. New Brunswick (N.J.): Rutgers University Press.
- Nekrošius, Juozas. 1992. Giluminė opozicija. *Rašytojas ir cenzūra*. Vilnius: „Vaga“.
- Pudelko, Brygida. 2005. Review of Viktor Borisov's Joseph Conrad v Rossii. Moscow. 1997. *The Conradian*. The Joseph Conrad Society (UK).
- Repšienė, Vida. 2012. Anglakalbės literatūros (sovietinis) kanonas Lietuvoje. *Naujasis židinys-Aidai*, Nr. 6. 390–398.
- Robson, Leo. 2017. Joseph Conrad's Journey. *The New Yorker*, November 20, 2017. <https://www.newyorker.com/magazine/2017/11/20/joseph-conrads-journey>.
- Russell, Bertrand. 1958. *Portraits from Memory and Other Essays*. London: Readers Union. 82–83.
- Sabonis, Arvydas. 1992. Pratarė. Cenzūra ir cenzūra. *Rašytojas ir cenzūra*. Vilnius: „Vaga“.
- Sebeško, E. 1972. Problematika i chudožestvennoje svojeobrazije romana Dž. Konrada „Tajnyj agent“. Moscow; cituojama iš: Pudelko, Brygida. 2005. Review of Viktor Borisov's Joseph Conrad v Rossii. Moscow. 1997. *The Conradian*. The Joseph Conrad Society (UK).
- Skolik, Joanna. 2013. Conrad and Censorship in Poland. *Studia Neophilologica*, edited by S. Donovan, Special Issue № 85. 58–68.
- Steele, Eugene. 1982. Conrad Studies in the Soviet Union (1966–1980). *Conradiana*, Vol. 14, No. 2. Published by Daniel Lees; Janet Leake. Texas Tech University. 127–130. <https://www.jstor.org/stable/24634145>.
- Streikus, Arūnas. 2018. *Minties kolektyvizacija*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Teets, Bruce E. 1975. Realism and romance in Conrad criticism. *The Polish Review*, vol. 20, no. 2/3, 133–139.
- Tody, Philip. 1996. *Twentieth Century Literature: Critical Issues and Themes*. Palgrave Macmillan.
- Urnov, Dmitrij M. 1977. *Džozef Konrad*. Moskva: „Nauka“.
- Urnov, Dmitrij M. 1985. *Predislovije*. Džozef Konrad, *Nostramo*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1–16.
- Visockas, Vytautas. 1992. Keli leidyklos darbo epizodai. *Rašytojas ir cenzūra* ((sud. A. Sabonis, St. Sabonis). Vilnius: „Vaga“.
- Voitkovska, Ludmilla. 2005. Conrad in Russia: A Discipline in Absentia. *Conradiana*, Vol. 37, No. 1 / 2 (Spring/Summer) The Vancouver Conrad Conference.
- Voitkovska, Ludmilla. 2011. A View from the East: The Russian Reception of „Under Western Eyes“. *Conrad Studies*, Vol. 6. *Under Western Eyes: Centennial Essays*. Brill. 141–156. <https://www.jstor.org/stable/44869453>.
- Voitkovska, Ludmilla. 2016. The Russian Redemption of *The Secret Agent* and *Under Western Eyes*. *Conrad and Language*, edited by Katherine Isobel Baxter and Robert Hampson. Edinburgh University Press. 186–203.
- Wąsik, Mateusz, Pypłacz, R. E. 2014. Conrad and Communist Censorship: the Story of the 28TH volume of the Polish edition of Conrad's collected works (1974–75). *Yearbook of Conrad Studies*, vol. 9. 89–94. <http://www.jstor.org/stable/44782448>.
- Watt, Ian. 1988. *Conrad: Nostromo* (Landmarks of World Literature). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139166089.

Wheeler, Marcus. 1980. Russia and Russians in the Works of Conrad. *Conradiana*, Vol. 12, No. 1. 23–36

Šaltiniai

Conrad, Joseph. *Autocracy and War*. <https://tile.loc.gov/storage-services/service/rbc/rbc0001/2019/2019gen44036/2019gen44036.pdf>.

Conrad, Joseph. The Crime of Partition. *Notes on Life and Letters*. gutenberg.org/files/1143/1143-h/1143-h.htm.

Conrad, Joseph. *Nostromo*. Penguin Popular Classics, 1994.

Conrad, Joseph. *The Secret Agent*. Penguin Popular Classics, 1994.

Conrad, Joseph. *Slaptasis agentas*, vertė Daina Valentinavičienė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2021.